

בית הבעל/ גידולי בעל - מתוך האנציקלופדיה הלכתית חקלאית¹

הרב דוד אייגנר

אנו מצויים כעת בעונת החורף, בחודשים בהם יורדים הגשמים ומרוויח את האדמה. בדברי חז"ל הוזכרו שני סוגי שדות מבחינת הגידולים שלהם: שדה לבן ושדה אילן, ושני סוגי שדות מבחינת מקור המים שלהם: שדה בית השלחין ושדה בית הבעל. בית הבעל הוא השדה שבו גדלים גידולי הבעל. לרוב, גידולי הבעל הם תבואות החורף, חיטה ושעורה המשמשים הן לאדם והן לבעלי חיים, וגידולים שונים ממשפחת הקטניות כגון בקיה ותלתן המשמשים להזנת בעלי החיים, מקור המים של גידולים אלו הוא הגשם בלבד, ללא השקיה מלאכותית, כלשונו של הערוך: 'שדה בהר או במקום גבוה שאין צריך להשקותה ומסתפק במטר השמים'. בשונה מבית השלחין שיש להשקותו באופן רציף על מנת לגדל בו את הצמחים. השדה נקרא 'בית הבעל', כיוון שהגשמים מרוויח את השדה בדומה לבעל שמרווה את אשתו.

מהתיאורים השונים בחז"ל, וכן על פי ממצאים ארכאולוגיים עולה כי זו הייתה שיטת הגידול המרכזית של הצמחים בזמן חז"ל, בשל הקושי הרב להשקיית השדות, וחוסר זמינות המים להשקיה. לא ניתן לדעת באופן מדויק מהו חלקו של השטח המושקע מכלל השטח החקלאי המעובד בזמן חז"ל, אולם בהנחה שהמציאות האקלימית לא השתנתה באזורנו במהלך אלפי השנים האחרונות, עולה כי גם באזורים בהם ניתן למצוא חקלאות שלחין מפותחת, חלקה היחסי מכלל השטח המעובד הוא מצומצם מאוד, ועיקר הגידול החקלאי התבסס על מי הגשמים. בזמננו אמנם ישנה אפשרות להוביל מים למרחקים גדולים, השבת מי קולחין והתפלת מי ים, כך שניתן לגדל גידולים חקלאיים רבים גם ללא גשמים, אך למרות זאת אין תחליף לגשמים ולשטחים הנרחבים שהגשמים מרוויח בכמויות גדולות לאורך מספר חודשים בעת ובעונה אחת.

לרוב, מספר ימי הגשם הוא קטן, וצריך לשמור את המים בקרקע, על מנת שצמחים יוכלו לצרוך אותם גם כשאין גשם. שימור המים בקרקע תלוי במספר גורמים, וביניהם מבנה הקרקע. הקרקע הטובה ביותר לשימור המים היא קרקע חרסיתית המורכבת ממינרלים חרסיתיים. קוטר הגרגרים בקרקע חרסיתית קטן משני מיקרונים (שתי אלפיות המילימטר). תכונותיהם של מינרלי החרסית הן: צמיגות, כושר תפיחה, קוהזיה - כוחות משיכה הפועלים בין שתי מולקולות מאותו חומר, וספיחת מים, לעומת זאת הקרקע המתקשה ביותר לשמור על המים היא קרקע חולית, בה קוטר הגרגרים הוא גדול - לעיתים עד 2 מ"מ, בקוטר זה הרווחים בין הגרגרים גדולים מאוד והמים מחלחלים במהירות לעומק הקרקע ואינם זמינים עבור הצמחים.

על אף יתרונה הגדול של הקרקע החרסיתית לגידולים חקלאיים, זהו גם חסרונה, בקרקע שאינה מעובדת ומפוררת דיה (פעולה שנעשית על ידי חרישת הקרקע), עם בוא הגשמים הראשונים שכבת הקרקע העליונה סופחת מים, ובשל הקוהזיה המים אינם ממשיכים לחלחל לעובי

¹ המקורות לערך זה מופיעים באתר האנציקלופדיה, בערך 'בית הבעל'.

הקרקע. כך נוצרת מעין שכבה אטומה בשכבות הגבוהות של הקרקע. הגשמים הבאים אחר כך מצטברים על פני הקרקע, ובחוסר ניקוז מתאים גורמים להצפת השטח ומונעים מהצמחים שנזרעו בו להתפתח. תופעה זו מצויה גם בשטחים שאינם מנוקזים. כך נוצרו הביצות שהיו מצויות בארץ עד לפני כ־130 שנה.

תכונות אלו של בית הבעל הוזכרו בחז"ל במספר הקשרים, להלן חלק מהקשרים אלו:

השלולית הוזכרה במסכת פאה כמפסיקה בין שדות, ויש לתת מכל חלק של השדה פאה בפני עצמו. על השלולית נכתב בין היתר שהיא מקום ש'מי גשמים שוללים שם' - נקווים שם. מלבד מבנה הקרקע, מי גשמים אינם מתנקזים מהשדה, משלל סיבות נוספות: חוסר ניקוז נכון של הקרקע, צמחייה שחוסמת את תעלות הניקוז, משטח מסולע שנמצא בקרקעית השלולית ועוד. ייתכן שלעיתים אף אגרו כך במכוון את מי הגשמים, על מנת לנצלם להשקיה.

בדיני חזקות, מכיוון שהנבת השדה תלויה בגשמים, לאחר שמסתיים איסוף היבול השוכר כבר אינו מחויב לשלם על החזקת השדה לבעל השדה למשך שנה שלמה, אלא 'כונס את גרנו ומסתלק', והוא אינו מחויב לשלם על החודשים בהם אין יבול, בשונה מבית השלחין שניתן להשקותה ולכן שכירות לשנה, וחובת התשלום היא של י"ב חודש מלאים.

בחזרה לעמוד התוכן